

Biblioteka
JANUS

TIM *press*

Biblioteka

JANUS

Shaun Walker

TAJ DUGI MAMURLUK

Duhovi prošlosti i Putinova nova Rusija

Naslov izvornika

THE LONG HANGOVER

Putin's New Russia and the Ghosts of the Past

Copyright © SHAUN WALKER 2018

© za hrvatsko izdanje

TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-58-2

Shaun Walker

TAJ DUGI MAMURLUK

Duhovi prošlosti i Putinova nova Rusija

S engleskoga preveo

Višeslav Raos

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

Proslov	11
---------	----

PRVI DIO. Krojenje prošlosti

1. Država prvog reda	19
2. Sveti rat	37
3. Čečenija: dogovor	63
4. Kolima: na kraju svijeta	89

DRUGI DIO. Krojenje sadašnjosti

5. Olimpijski san	131
6. Ukrajina još mrtva nije	139
7. Krimski gambit	165
8. Krimski Tatari	187
9. Ruski Krim	203

TREĆI DIO. Prošlost postaje sadašnjost

10. Donbas: spirala	223
11. Rat	243

ČETVRTI DIO. Prošlost u budućnosti

12. Nakon rata	279
----------------	-----

Epilog	293
--------	-----

Autorova napomena	301
Zahvale	303
Bibliografija	305
Kazalo imena	311

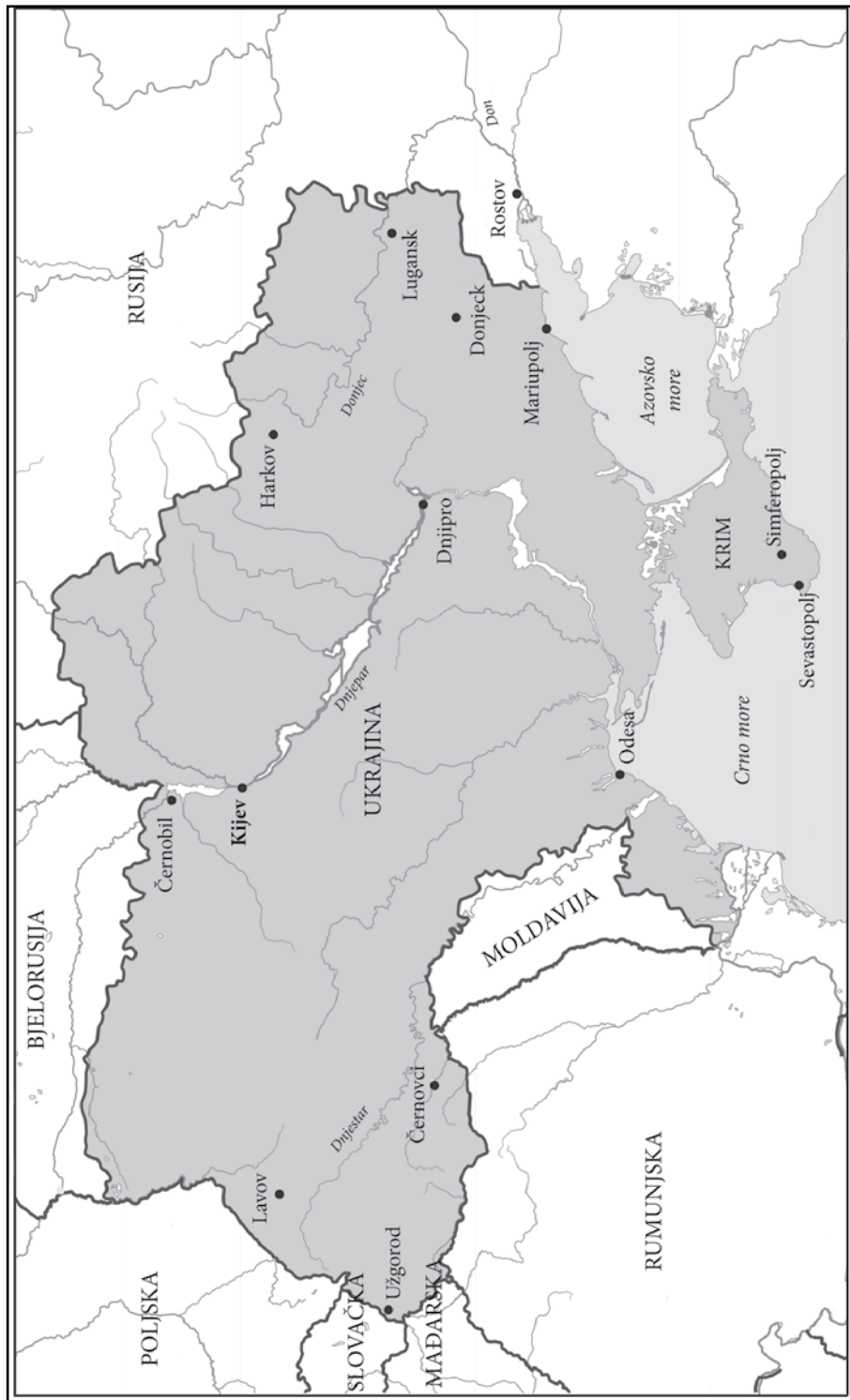

SSR - Sovjetska Socijalistička Republika
SFSR - Sovjetska Federativna Socijalistička Republika
Litavska, Estonska i Latvijska SSR su 1940. pripojene Sovjetskom Savezu te nisu međunarodno priznate kao dio države.

Rusija

Proslov

Listopad 2014., Torez*, istočna Ukrajina pod kontrolom pobunjenika

Već nekoliko dana u zraku se osjećala jesenska mrzlina, tako da je bilo hladno čak i unutar zaposjednutog sjedišta tajne policije. Činilo se da se Rumunji ne obazire na temperaturu te da mu je očito ugodno u laganoj vojnoj jakni i s kožnom rukavicom bez prstiju samo na jednoj ruci. No primijetio je da drhtim te izjavio kako je neprihvatljivo da gradsko grijanje još nije počelo s radom. Prethodnog je dana bio otišao do toplane, reče, i postavio im ultimatum. Imaju tjedan dana da stvari dovedu u red, u protivnom će, zbog sabotaze, uprava biti strijeljana.

Ovo se moglo shvatiti kao frajersko pjevčenje da Rumunji proteklih tjedana nije organizirao dva javna smaknuća. Posljednji je slučaj bio mladić u dvadesetima kojeg su Rumunjevi ljudi uhvatili u pljački pa je osuđen na najtežu kaznu. „Do zadnjeg je trena mislio da je riječ o šali“, ustvrdio je Rumunji, pušeći jednu u neprekidnom nizu cigareta, držeći je rukom na kojoj nije nosio rukavicu.

Mladić je smaknut metkom u potiljak, ispred trgovine koju je pokušao opljačkati. Skupina mještana okupila se na ulici kako bi svjedočila tom činu.

---

* U sklopu ukrajinskih dekomunizacijskih zakona, ovaj je grad 2016. dobio natrag svoje staro ime Čistjakove, a uklonjeno je sovjetsko, koje je dobio po Mauriceu Thorezu, dugogodišnjem vođi Komunističke partije Francuske (op. prev.).

Javna smaknuća pomalo su neuobičajena za Europu dvadeset prvog stoljeća, primijetio sam. Rumunj je slegnuo ramenima. „Nitko ne krivi kirurga zbog toga što skalpelom odstranjuje tumore iz tijela. To je ono što mi s ovim društvom ovdje činimo.“

Unatoč imenu, on je svakako bio Rus – „Rumunj“ je bio samo njegov *pozivnoj*, ratni nadimak izabran zbog toga što je dio njegove obitelji podrijetlom iz Rumunjske. Svi su borci koje sam tijekom rata sreo u istočnoj Ukrajini imali svoj *pozivnoj*. Jedan je bio Pojačalo (nekadašnji električar), drugi Ramone (*Ramonesi* su mu bili omiljeni bend), a treći pak Monah (nikada nije prevario suprugu).

S tim su se luckastim imenima činili poput dječaka koji se igraju rata, no Rumunj je bio jedan od ozbiljnih. Zračio je snagom i govorio je s odrješitom, vojničkom surovošću koja je graničila s prezirom. Ipak, bilo je jasno da mu godi to što ima publiku. Nakon što smo bili dogovorili intervju, stalno je gundao kako ne može gubiti vrijeme na čavrljanje s novinarima. No kada sam došao, tri je sata, gotovo bez predaaha, pričao o svojem teritoriju, bacajući pritom književne i biblijske reference, dotičući se svega i svačega, od Stendhalovih romana do opskurnih stranica teoretičara zavjere o Bilderberškoj skupini. Visok i vitak, s kratkom prosijedom kosom i urednim, potkresanim brkovima, sjedio je na čelu dugačkoga stola, pijući prekuhani čaj i otresajući pepeo cigarete u staru hrđavu konzervu tunjevine. Židovi su bili goli, svjetloplave boje koja se ljuštila.

Zgrada je prije bila sjedište SBU-a, ukrajinske sigurnosne službe, u prljavom rudarskom gradiću Torezu. Sada je to bila snažno utvrđena baza koju su kontrolirale proruskne paravojne snage Donjecke Narodne Republike, nezakonite kvazi-države nastale nekoliko mjeseci prije.

Rumunj, umirovljeni ruski časnik, sada je službeno bio načelnik za protuobavještajni rad Ministarstva državne sigurnosti Donjecke Narodne Republike. U praksi, to mu je davalo pravo da se ponaša kao neka vrsta vigilantskoga pučkog pravobranitelja. Plavokosa žena

2.

Sveti rat

I.

Četiri godine, između 1941. i 1945., imale su svoje logično mjesto kao presudni kataklizmički događaj za generacije Rusa u stoljeću koje je obilovalo takvim događajima. Putinovi roditelji preživjeli su opsadu Lenjingrada, koja je trajala dulje od dvije godine, a u to je vrijeme umro njegov stariji brat. Gotovo da nije bilo obitelji u Rusiji koja na neki način nije bila povezana s ratnim naporima, a većina njih je ostala bez djedova i baka ili pradjedova i prabaka, koji su se našli među milijunima poginulih u tim godinama.

Suvremena legenda o pobjedi koju je oblikovao Putin svoje temelje ima u kasnosovjetskom narativu. Legenda je svoj sadašnji oblik počela poprimati pod Leonidom Brežnjevom, koji je vodio Sovjetski Savez od 1964. do 1982. godine. Neposredno po završetku rata, ta je tema bila previše svježja, a Staljin je bio zavidan na pohvale koje je dobivao vojni vrh. Georgij Žukov, čovjek koji je vodio sovjetske snage za vrijeme rata, degradiran je i prepušten relativnom zaboravu. Dan pobjede postao je običan radni dan,¹ a Praznik rada i Dan revolucije postali su glavni svečani datumi. Nakon slavne proslave pobjede 1945. godine, na Crvenome trgu u prva dva poslijeratna desetljeća nije uopće bilo vojnih mimohoda.

---

¹ Vidjeti, na primjer, Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 182–183.

Kako je ekonomija pod Brežnjevom stagnirala, a put se prema utopijskoj budućnosti komunističkog obilja činio sve teže ostvarivim, režim je tražio potvrdu u prošlosti, umjesto u budućnosti. Ratno junaštvo, u kojem se sovjetski narod ujedinio kako bi porazio konačnog neprijatelja, postalo je stožerni stup države, a 9. svibnja postao je najvažniji praznik u kalendaru.

Unatoč službenoj pompi, za obične je sovjetske građane ovaj praznik i dalje prvenstveno značio druženje sa stvarnim ratnim veteranima, od kojih su mnogi još bili živi. Za razliku od drugih sovjetskih praznika, Dan pobjede je imao intimni, osobni element za milijune obitelji koje su nosile neizbrisiva sjećanja na ratne godine. Tijekom 1970-ih veterani bi na Dan pobjede odijevali svoje odore i sa svojom se djecom i unucima okupljali u parkovima diljem zemlje, radosno primajući cvijeće od čestitara. No takvi su događaji više bili nalik na dostojanstvenu komemoraciju nego na slavlje. Jedna tadašnja reportaža iz sibirskog grada Nižnjeg Tagila zabilježila je sljedeću scenu: „Nepregledna rijeka ljudi slijevala se cestom prema groblju. Više od sat vremena prije službenog početka, groblje je bilo prepuno ljudi svih uzrasta (...) Tijekom dostojanstvenog okupljanja vladala je napeta tišina, a mnogi od prisutnih su jecali. Sudionici su na grobove boraca polagali vijence i bukete cvijeća. Ni jedan grob nije zaboravljen.“²

Službeni narativ o ujedinjenom sovjetskom narodu koji je stupao prema slavnoj pobjedi, crno-bijela pripovijetka o trijumfu dobrog nad zlim, uvijek je bio ranjiv na historiografska istraživanja. Godine 1965. sovjetski povjesničar Aleksandar Nekrič objavio je knjigu pod naslovom *22. lipnja 1941.* koja se bavila događajima uoči operacije Barbarossa, nacističke invazije na Sovjetski Savez. Nekrič, ratni veteran koji je dobar dio rata proveo na bojišnici, pisao je o čistkama vojnog vrha u godinama prije izbijanja rata, kao i o Staljinovoj nepopustljivosti kada je suočen s dokazima da nacisti pripremaju napad. Knjiga je koncipirana za vrijeme kratkog „otopljenja“ pod

² Citirano u Service, *Russia*, 287–288.

Nikitom Hruščovom, no u trenutku kada je djelo ugledalo svjetlo dana, Brežnjev je preuzeo vlast te takav kritički pogled nije bio dobrodošao. Nekrič je denunciran i izbačen iz partije. Naposljetku je emigrirao.

Dolaskom *perestrojke* sredinom 1980-ih još je bilo mnogo onih koji su se jasno sjećali rata. Nakon što su otvoreni arhivi, a strah od zauzimanja „krive“ linije nestao, više nije bilo moguće ušutkati alternativne glasove. Ponovno su izronila teška pitanja o Staljinovoj nepripremljenosti i ogromnom broju žrtava, kao i neka nova pitanja. Zašto su sovjetski vojnici po povratku iz njemačkog zarobljeništva slani u radne logore? Zašto su tijekom rata čitave etničke skupine deportirane iz svojih domovina u druge dijelove Sovjetskoga Saveza? I što je to točno motiviralo sovjetski narod?

Tajna izvješća NKVD-a o osobnim stavovima pisaca i intelektualaca za vrijeme rata ugledala su svjetlo dana i pokazala koliko je snažan bio otpor sovjetskoj vlasti tijekom prvih mjeseci sukoba. Moskovski je novinar tvrdio kako je spreman na još tri godine ratovanja i milijun žrtava ako će na kraju „despotski, ogavni poredak u našoj zemlji“ biti poražen zajedno s nacistima.³ Čini se da su ostali intelektualci, uključujući i one koje se smatralo lojalnima režimu, slično razmišljali.⁴

Nije bilo sumnje u to da su se milijuni sovjetskih građana borili junački i do smrti, no bilo je jasno da slika nije bila tako jednostavna i čista kao što je to bila prikazivala prethodna historiografija. Ipak je sovjetski poredak postojao manje od četvrt stoljeća i proveo je niz krvavih napada na velike dijelove vlastitog stanovništva. Neki su se ljudi borili za Sovjetski Savez ili za Staljina, dok su se drugi borili usprkos njima, zbog dubljeg osjećaja ruskosti i domovine.⁵

3 Artizov i Naumov, *Власть и художественная интеллигенция*, 494.

4 Vidjeti, na primjer, riječi Korneja Čukovskog u Artizov i Naumov, *ibid.*, 494, 524.

5 Primjerice, tetki disidenta Andreja Saharova, čijeg su supruga ubili boljševici, rat je bio olakšanje te je primijetila da se „po prvi put u više godina osjećala Ruskinjom“. Vidjeti Braithwaite, *Moscow 1941*, 356.

Ispalo je da je Staljin prije nacističke invazije dobio više od stotinu upozorenja o nadolazećem napadu. Izvori tih upozorenja bili su raznoliki – od krtica u njemačkom zrakoplovstvu, preko Winstona Churchilla, pa do obavještajca koji je u Japanu zaveo suprugu njemačkoga veleposlanika. Sve ih je ignorirao, uvjeren kako Hitler ne planira napad, pa se nije pripremio za odbijanje prvog udara.⁶ Bio je to težak udarac za viziju o Staljinu kao mudrom i sjajnom vojnom taktičaru koji je odveo Sovjete prema pobjedi. Što se samoga ratovanja tiče, umiveni, veličanstveni prikaz rata također se počeo urušavati. Sovjetska je taktika malo pozornosti posvećivala ljudskim životima – pobjede su često izvojevane pukom prevagom u ljudstvu. Za vrijeme jedne krimske operacije, vojnicima Crvene armije zapovjedbano je da ne kopaju rovove jer bi to narušilo „duh agresije“. Za manje od dva tjedna poginulo je 176 tisuća vojnika.⁷ Povjesničari su otkrili mnoge takve primjere.

Bilo je i mnogo primjera taktičke genijalnosti, pa je jednako tako problematična i zapadnjačka predodžba prestravljenih sovjetskih vojnika koji su živjeli u strahu od egzekucije i borili se jedino pod prisilom.⁸ No stvarnost rata nikada nije lijepa, a istočna je bojišnica vjerojatno bila najsurovije ratište u jednom od najružasnijih ratova u ljudskoj povijesti. Doista, bilo je mnogo primjera iznimne hrabrosti i izvanrednih podviga, no to ne umanjuje strahote. Mnogi koji su se junački borili za vrijeme rata bili su proganjani nakon njega, pogotovo oni koji su podlegli „sramoti“ zarobljivanja, umjesto da su se borili do smrti.

Godine 1985. u sovjetska je kina stigao *Idi i gledaj* redatelja Elema Klimova, jedan od najstrašnijih ratnih filmova ikada snimljenih. Film je pušten u javnost s prvim naznakama *perestrojke*, a bio je planiran od sredine sedamdesetih godina, no tada su ga cenzori ocijenili neprikladnim. Nitko tko je pogledao film ne može zaboraviti izraz užasa na licu glavnoga lika, Fljore, dječaka

---

6 Andrew i Mitrohin, *The Mitrokhin Archive*, 122.

7 Merridale, *Night of Stone*, 215.

8 Vidjeti, na primjer, Hellbeck, *Stalingrad*, 15–19.

iz bjeloruskog sela koji napušta majku kako bi se s prosovjetskim partizanima borio protiv nacističkih okupatora. Izuzev vrlo kratkih scena eksplicitnog nasilja, snaga filma leži u refleksiji događaja na Fljorinom licu, što predstavlja majstorski i uznemirujući glumački poduhvat. Film nikako ne blati sjećanje na sovjetske ratne žrtve niti ne prikazuje naciste kao išta drugo doli čudovišne ubojice. No film ni ne glorificira rat, već prikazuje događaje u svom njihovu zastrašujućem jadu. Kada je pušten u distribuciju, bilo je vijesti o tome kako su neki gledatelji tijekom projekcije padali u nesvijest. Ipak, gotovo trideset milijuna sovjetskih građana otišlo je pogledati film, izloživši se šokantno realističnom prikazu rata.

Službena historiografija iz Brežnjevljeve ere pucala je po šavovima. Moskva je 1989. priznala postojanje tajnih protokola Pakta Molotov-Ribbentrop, prema kojima je Istočna Europa podijeljena u dogovoru s nacističkom Njemačkom, a sovjetske su snage ušle u baltičke države i istočnu Poljsku te tijekom 1940. i 1941. godine deportirale desetke tisuća ljudi.⁹ Konačno je priznato i da je masovno pogubljenje 21 857 Poljaka u Katynu i na druge dvije lokacije naredila Moskva, a ne nacisti, kao što je sovjetska vlast desetljećima tvrdila. U zemljama Srednje i Istočne Europe, povjesničari i aktivisti koji su se oduvijek protivili sovjetskom ustrajanju da na 1945. godinu treba gledati kao na čin oslobođenja a ne nove okupacije, počeli su pisati vlastite, nove povijesti.

U takvom ozračju preispitivanja savjesti, sovjetsko je Ministarstvo obrane od ravnatelja glavnog vojnopovijesnog instituta, generala Dmitrija Volkogonova, naručilo pisanje nove povijesti rata. Do 1990. godine Volkogonov je pripremio rukopis u kojemu je kritizirao teror i pokolj u godinama koje su prethodile 1941., ustvrdio kako je Crvena armija dobila rat usprkos a ne zahvaljujući Staljinovoj taktici, te implicirao kako su ljudski gubici bili puno veći nego što su morali biti. Volkogonov je imao lakši pristup arhivskoj građi od ikoga prije (i puno lakši nego što bi ijedan povjesničar

⁹ Naimark, *Stalin's Genocides*, 88.

danas imao) pa je uspio složiti uznemirujući sliku rata, koja je čak i u atmosferi *perestrojke* bila izrazito kontroverzna. Kada su ga drugi generali napali zbog knjige, rekao je: „Ne treba nam slijepo domoljublje. Treba nam istina!“¹⁰

Stavovi su se postupno mijenjali, a tijekom prvih Jeljcinovih godina raslo je zanimanje za novu historiografiju rata koja će uz slavne uključiti i problematičnije aspekte pobjede. Na periferiji je također raslo zanimanje za jedan od najmanje javno raspravljanih zločina tijekom sovjetskih ratnih napora – deportacije.

II.

Kalmikija, komad suhe stepe na Kaspijskom jezeru, udaljena je samo dva sata domaćeg leta od Moskve, no kada je moj zrakoplov sletio u glavni grad Elistu, osjećao sam se kao da sam napravio civilizacijski pomak. Autohtono kalmičko stanovništvo mongolskog je podrijetla, a panoramom grada dominira veličanstveni budistički hram.

Priča o Kalmikiji za vrijeme rata bila je jedan od mnogih podsjetnika kako je crno-bijela inačica sovjetskoga ratnog narativa bila duboko problematična. Godine 1943. Kalmici su, zajedno s mnogim drugim sovjetskim narodnostima, optuženi za potporu nacistima. Svaki muškarac, žena i dijete kalmičke narodnosti okupljeni su, protjerani sa zemlje svojih predaka te preseljeni tisuće kilometara daleko u rastrkana naselja duboko u srcu Sibira. Kada čovjek razmisli, riječ je bila o nevjerojatnom poduhvatu – kao da je cijeli Wales deportiran u Australiju.

Vladimir Ubušajev, dekan fakulteta povijesti na glavnom sveučilištu u Kalmikiji, napisao je jedinu pravu knjigu o toj temi, izdajući je lokalno u obliku pamfleta 1991. godine, usred novog ozračja intelektualne permisivnosti. Kada sam ga 2007. posjetio

---

¹⁰ Citirano u Remnick, *Lenin's Tomb*, 403.

u njegovom domu u Elisti, bio je umirovljenik guste, začešljane sijede kose, s naočalama debelih okvira kakve su nosili intelektualci iz sovjetskoga razdoblja.

Za Ubušajeva je ta tema bila više od predmeta puke historiografske znatiželje. Te 1943. godine, kada su Kalmici deportirani, bio je tek dijete pa je svoje rane godine proveo u Sibiru. Njegov se otac borio i poginuo na bojišnici, za zemlju koja će uskoro deportirati cijelu njegovu obitelj. Ubušajev se prisjetio kako je u ranom djetinjstvu provodio dane tražeći s djedom krumpire u smrznutoj sibirskoj zemlji dok je njegova majka do kasno u noć radila u poljoprivrednoj zadruzi; iz dana u dan, u kući bi je dočekivala sve bolesnija kći, koja je jednoga dana izdahнула. Svakako je bio povjesničar vezan uz svoj predmet istraživanja. „Radi se o pitanju koje me cijeloga života mučilo“, rekao je dok smo sjedili na spužvastim sofama u njegovom dnevnom boravku, a televizor je tiho treperio u kutu. „Zašto se to dogodilo? Zašto nama?“

Usprkos činjenici da je prije *perestrojke* čak i javno spominjanje deportacije bilo zabranjeno, bilo je to pitanje koje je Ubušajev imao prilike privatno postaviti Vjačeslavu Molotovu, sovjetskom ratnom ministru vanjskih poslova, kada ga je krajem 1970-ih posjetio u njegovoj dači pored Moskve. Molotov se prisjetio 1943. godine i sastanka Odbora za državnu obranu, sovjetskog tijela za ratno planiranje koje se sastojalo od tek nekolicine najviših dužnosnika. Staljin je na sastanak donio popis raznih narodnosti. Vojni vrh je kritizirao 110. kalmičku konjičku diviziju koja se borila protiv Nijemaca na rijeci Donu kod Staljingrada te se naposljetku predala. „Molotov mi je rekao da se Berija složio s deportacijom Kalmika. Upitao sam ga zašto se nije usprotivio, a on mi je uzvratilo kako u to vrijeme nitko nije imao prave informacije, a ako je Berija tvrdio tako, tko smo bili mi da mu proturječimo?“ Ako je za vjerovati Molotovljevoj priči, sudbina Kalmika zapečaćena je s nekoliko riječi Lavrentija Berije, jednog od najomraženijih Staljinovih krvnika, i jednim potpisom sovjetskoga lidera.